

Edita Šurina

Klesarske oznake na Velikom Taboru

Hrvatski restauratorski zavod
Dokumentacijski odsjek za nepokretnu baštinu
Zagreb, Ilica 44
esurina@h-r-z.hr

Prethodno priopćenje
Predan 29. kolovoza 2011.
UDK 73:728.81(497.5 Veliki Tabor)“14/15“

SAŽETAK: Tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja na Velikom Taboru 2009. i 2010. godine, pronađen je određen broj do sada nepoznatih klesarskih znakova na kamenim elementima. Novopronađeni znakovi su dokumentirani i predstavljeni u ovom tekstu uz ostale, otprije poznate i do sada objavljene znakove. U tekstu se također velikotaborski znakovi povezuju prema oblikovnim karakteristikama sa srodnim uočnim i zabilježenim znakovima na području Hrvatske, Slovenije, Austrije i Njemačke.

KLJUČNE RIJEČI: *Veliki Tabor, klesarske oznake i znakovi, 15. i 16. stoljeće, konzervatorska istraživanja*

KLESARSKI ZNAKOVI SMATRAJU se vidljivim dokazima organiziranih majstorskih klesarskih radionica. Postoje različita mišljenja o njihovu značenju. Mogli su predstavljati jedan od načina podjele poslova, obračunavanja obavljenog rada, ali svakako su označavali i autorstvo. Na srednjoeuropskom prostoru klesarski se znakovi javljaju u drugoj polovici 12. stoljeća.¹ Prvi zabilježeni podaci o klesarskim znakovima koji se dodjeljuju članovima klesarskih radionica i bratovština nalaze se u ispravi iz Torgaua iz 1462. godine.² Ondje se navodi da su znakovi dodjeljivani doživotno i nisu se smjeli samovoljno mijenjati, prodavati ili poklanjati. Poznat je i primjer knjige bratovštine iz Admonta u koju su potkraj 15. i početkom 16. stoljeća upisivana imena i prezimena pojedinih klesara i godine kada su postali njezini članovi. Uz njihova imena ucrtavani su dodijeljeni im znakovi. Znakovi su se dodjeljivali nakon višegodišnjeg školovanja,³ a ceremonija dodjele održavala se jedanput

godišnje, na svečanoj misi tijekom duhovskog tjedna. Na našim prostorima, kao najstariji su prepoznati znakovi na zapadnom pročelju cistercitske crkve u Topuskom iz 13. stoljeća i na dijelovima zagrebačke Katedrale, građenima u drugoj polovici 14. i tijekom 15. stoljeća.⁴ Klesarski znakovi općenito se nalaze na kamenim klesanim dijelovima u unutrašnjosti i na pročeljima sakralnih i svjetovnih objekata, primjerice na prozorima, vratima, stupovima, trijumfalnim lukovima, svodnim rebrima, konzolama, kordonskim vijencima, ugaonim klesancima i zidovima. Njihovi oblici temelje se na geometrijskim mrežama koje su konstruirane podjelom, rotacijom i kombiniranjem osnovnih geometrijskih likova kruga, kvadrata i trokuta.⁵ To je ujedno i razlog njihove sličnosti.

Tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja koje je HRZ proveo 2009. i 2010. godine na Velikom Taboru,⁶ pronađeni su klesarski znakovi čiji je broj znatno veći od do sada poznatog.⁷ Na Velikom Taboru pronađeni

1. Preslika klesarskih znakova koje je uočio Gj. Szabo na kordonskom vijencu kule A.
A copy of the stone masonry markings spotted by Gj. Szabo on the cordon cornice of tower A.

su i utvrđeni klesarski znakovi i grb, pomoćne oznake i znakovi za montažu.⁸ O graditeljima i klesarima angažiranim na gradnji Velikog Tabora za sada nema poznatih podataka, no ono što su ostavili iza sebe svojevrsni su potpisi, odnosno znakovi uklesani po površinama kamenih elemenata. Određen broj velikotaborskih klesarskih znakova bio je poznat otprije. Klesarske znakove u Velikom Taboru prvi spominje Gj. Szabo 1912. godine, napominjući da je riječ o znakovima iz *kasnogotškog* doba.⁹ Ujedno donosi ilustraciju pet znakova koje je uočio samo na kordonskom vijencu sjeverozapadne kule (A) (sl. 1).¹⁰ Od tih pet, danas su vidljiva samo dva znaka, drugi i peti. Moguće je da su ostali bili na komadima vijenca koji su zamijenjeni tijekom obnove 1960-ih godina, što je već primijetio A. Žmegač.¹¹ On navodi u svojem radu klesarski grb i dvanaest znakova na kordonskom vijencu kule A: pet složenih i sedam jednostavnijih, u obliku položenog slova L. To ga navodi na isti zaključak, kao i Szabu, da je kula A jedino mjesto na kojem su znakovi. Takvo mišljenje zapravo i nije pogrešno ako se uzme u obzir činjenica da se ostali znakovi o kojima će biti riječi u daljnjem tekstu ne mogu uočiti sa zemlje golim okom. O klesarskim znakovima i grbu na kordonskom vijencu Velikog Tabora govori i Z. Horvat u svojem članku iz 1972. godine.¹² Njegovi se znakovi dijelom razlikuju od onih koje spominje Szabo. Pojedine klesarske znakove, kao i uklesani natpis na jednom okviru prozora na palasu spominje i D. Miletić u elaboratu istraživanja palasa iz 1996. godine.¹³

Pomoćne oznake i znakovi za montažu

Pomoćne oznake i znakovi za montažu svrstani su u istu skupinu znakova. Nisu brojni, iako ih je vjerojatno bilo znatno više, ali su se s vremenom istrošili ili ih više nema jer je jedan dio kamenih elemenata mijenjan tijekom obnova. Nađeni su na vanjskim ploham kamenih klesanih elemenata, ponajviše na bočnim stranicama konzola. Ugrebeni su u površinu kamena u obliku jednostavnih pravocrtnih linija kojima je bilo olakšano oblikovanje njihovih profilacija. Dokumentirane su i linije ugrebene u gornju stranicu kordonskog vijenca jugozapadne kule (B) kojima je označena granica ugradnje dijelova vijenca u zid.¹⁴ Nekoliko znakova za montažu u obliku križeva,

koji se zatječu na sudarnim ploham klesanih elemenata, utvrđeni su na profiliranim ulomcima okvira kasnogotičkih prozora palasa.¹⁵

Klesarski znakovi

Na Velikom Taboru dokumentirano je ukupno četrdeset klesarskih znakova,¹⁶ jedan grb, jedna godina i nekoliko slova na okvirima vrata i prozora. Već je spomenuto da su grb na kordonskom vijencu kule A, uz glavni ulaz, i nekoliko znakova koji se također nalaze na kordonskom vijencu, kao i pojedini znakovi u palasu, poznati otprije. Novost je još nekoliko znakova uočenih na kordonskom vijencu kule A, zatim oni na južnoj kuli (C) te osobito znakovi na konzolama prvog kata pojedinih kula koji do sada nisu bili uočeni zbog visine i načina na koji su uklesani, o čemu će biti riječi poslije.

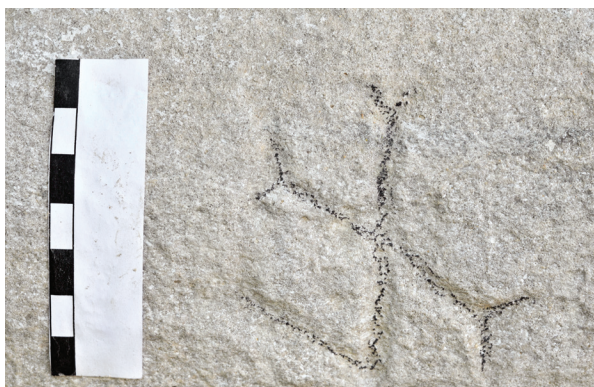
Klesarski se znakovi na Velikom Taboru nalaze na okvirima prozora i vrata u palasu, na dijelovima kordonskog vijenca kula A i C, na konzolama koje nose prvi kat kula A i B, te na okviru portala kapele u kuli C. Prema oblikovnim karakteristikama, znakovi se mogu podijeliti okvirno u pet skupina, što upućuje na zaključak da je na Velikom Taboru djelovalo najmanje pet skupina klesara tijekom gradnje. Prvu skupinu čine znakovi u palasu koji su oblikovno najraznolikiji i mogli bismo, prema kronološkom nastanku pojedinih dijelova kompleksa, zaključiti da su vremenski najraniji. Njima se može pribrojiti znak na profiliranom ulomku pronađenom u kuli B, te znak na okviru sekundarno ugrađenog okvira prozora u kuli A. Najbrojniju skupinu čine pak znakovi na kordonskom vijencu kule A, i to njih sedamnaest. Oni se nalaze na cijeloj dužini vijenca, u nepravilnim razmacima. Potom slijedi skupina od pet znakova koji su uočeni na tri konzole kule B i skupina od četiri znaka na portalu kule C. Sljedeću skupinu čine samo dva znaka: znak na konzoli kule A i znak na kordonskom vijencu kule C.

Taborski znakovi su geometrijski, izuzevši dva u palasu (tablica 1, br. 2 i 9) koji su vrlo jednostavni i zakrivljenih linija, netipičnih za ostale znakove. Dimenzije znakova variraju od 2 do 8 cm u visini i 2 do 7 cm u širini. Urezani su na dva načina: uklesani dljetom i urezani u površinu kamena.¹⁷ Većina ih je uklesana dljetom koje je ostavilo žlebasti utor, o čijoj je dubini teško prosuditi, s obzirom

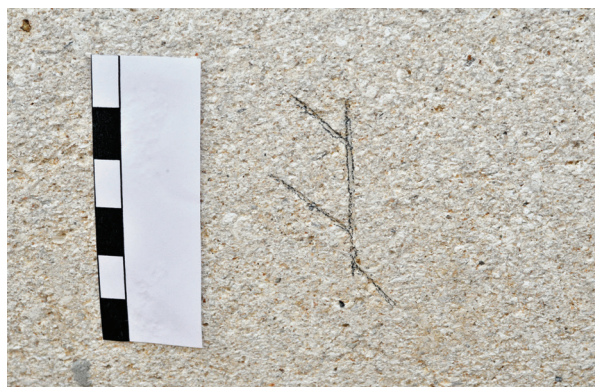
2. Klesarski znak na kamenom profiliranom ulomku pronađenom u kuli B (fototeka HRZ-a, snimila N. Vasić).

Stone masonry markings on a molded stone fragment found in tower B (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Vasić).

3. Klesarski znak na kordonskom vijencu kule A (fototeka HRZ-a, snimio J. Kliska).

Stone masonry marking on the cordons cornice on tower A (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska).

4. Klesarski znak na jednoj od konzola kule B (fototeka HRZ-a, snimila N. Vasić).

Stone masonry markings on one of the consoles in tower B (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Vasić).

na različit stupanj očuvanosti površine kamena. Manji ih je broj urezan tankom linijom šiljastim predmetom u površinu kamena. Pet takvih znakova nalazi se na tri konzole kule B.

Znakovi u palasu, kojih je zabilježeno deset, čine prvu skupinu klesanih klesarskih znakova. Veći broj znakova prvi je zabilježio Z. Horvat 1972. godine.¹⁸ Svi se znakovi nalaze na profiliranim kamenim elementima prozora i vrata prvog i drugog kata. Uklesani su dlijetom, a utori su im različitih širina i dubina. Tri znaka nalaze se na bočnim stranicama okvira malih bočnih prozora pomolca na južnom pročelju prvog i drugog kata (tablica 1, br. 1, 2, 3). Njihove dimenzije su od 2,8 do 3,5 cm visine i 3 cm širine. Na okvirima prozora istočnog i južnog pročelja, na prvom i drugom katu, nalaze se sljedeća četiri znaka (tablica 1, br. 4, 5, 6, 7), od kojih su znakovi br. 4 i 5 vrlo slični i po dimenzijama i po oblikovanju. U unutrašnjosti palasa, na profiliranim okvirima vrata, dokumentirana su tri znaka. Jedan od njih nalazi se na zaravnjenom dijelu nadvratnika vrata prema jugozapadnoj prostoriji prvog kata (tablica 1, br. 8). Njegova visina je 5 cm, a širina 3 cm.¹⁹ Zanimljivo je da se isti takav znak nalazi na već spomenutom kamenom ulomku koji je tijekom arheoloških istraživanja 2009. godine iskopan u podu kule B.²⁰ Ulomak ima gotičku profilaciju, sličnu navedenom okviru vrata u palasu, te je vjerojatno pripadao jednom od ranijih portala. Klesarski znak na ulomku urezan je u središnji dio oblog profila (tablica 1, br. 36 i sl. 2). Njegova visina iznosi 4 cm, a širina 2,7 cm. Sljedeća dva znaka nalaze se na dovratniku vrata koja povezuju jugozapadnu i sjeverozapadnu prostoriju drugog kata palasa. Uklesani su jedan iznad drugoga (tablica 1, br. 9, 10). Dimenzije gornjeg (br. 9) iznose 3 cm × 2,5 cm, a donjeg (br. 10) 7,5 cm × 3 cm.

Među klesarskim znakovima palasa mogu se spomenuti i slova uklesana na vanjskom gornjem dijelu okvira prozora na trećem katu palasa. U lijevom dijelu okvira uklesana su dva velika slova, od kojih je jasnije vidljivo

slovo P, a drugo se ne može sa sigurnošću iščitati, dok su u desnom dijelu okvira uklesana slova P. i E.²¹ Osim toga natpisa, u Velikom Taboru nalazi se još i uklesana godina 1598., i to na nadvoju kamenog okvira vrata koja vode iz galerije u prostor spojnog krila na prvom katu, u sjevernom dijelu kompleksa. Možemo spomenuti i godinu 1580. koja je ugrebena u žbuku zida tankom linijom, a nalazi se u ulaznom predvorju sjevernog krila, uz kamenu klesani portal koji vodi u unutarnje dvorište.

Veći broj klesarskih znakova zabilježen je i na polukružnim taborskim kulama, posebno na njihovim pročeljima. U daljnjem tekstu navodit će ih se prema mjestu na kojem se javljaju, redom po kulama, počevši od sjeverozapadne kule (kula A) prema jugu.

Spomenuti grb nalazi se na vertikalnom dijelu kordonskog vijenca kule A, uz glavni ulaz u Veliki Tabor (tablica 1, br. 11). Ima oblik heraldičkog štita i sastoji se od četiri polja. Dimenzije grba su 11 cm × 12,5 cm. U donjem desnom i gornjem lijevom polju su klesarski znakovi od kojih se onaj u donjem polju ponavlja, s više ili manje izmjena, devet puta na kordonskom vijencu kule A. U donjem lijevom i gornjem desnom polju su paralelne vodoravne linije koje Andrej Žmegač tumači kao karakteristiku ugarskog grba, unatoč tome što se razlikuje po rasporedu polja: motiv greda javlja se u lijevom donjem i desnom gornjem polju, dakle suprotno od taborskog.²² I Zorislav Horvat i Andrej Žmegač smatraju da je riječ o klesarskom grbu²³ kojim su klesari ostavili podatak odakle su stigli, s područja odakle je bila i obitelj Ratkaj.²⁴ Postavljanje grba uz glavni ulaz ujedno je i izraz samosvijesti klesara.

Osim grba, na kordonskom vijencu kule A utvrđeno je sedamnaest klesarskih znakova (tablica 1, br. 12–28). Devet znakova nalazi se na oblom dijelu vijenca i može ih se uočiti sa zemlje, dok se ostalih osam nalazi na ravnom dijelu vijenca koji je prije bio prekriven žbukom. Znakovi na kordonskom vijencu kule A mogu se podijeliti u dvije skupine. Jednu skupinu čini osam znakova sastavljenih od dvije linije spojene pod pravim kutom (u obliku obrnutog

5. Klesarski znak na profiliranom okviru vrata kapele–kula C (fototeka HRZ-a, snimila N. Vasić).

Stone masonry marking on the chapel door frame–tower C (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Vasić).

slova L – tablica 1, br. 13, 15, 19, 20, 24, 25, 27, 28). Njihove dimenzije su između 3 i 4 cm visine i 2,5 i 4 cm širine. Drugu skupinu, njih devet, čine varijacije složenijeg znaka, u obliku slova X, veličine od 4,5 do 8 cm visine i 5 i 7 cm širine (tablica 1, br. 12, 14 /sl. 3/, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 26).²⁵

Na kuli A klesarski je znak pronađen i na pročelnoj strani jedne konzole (tablica 1, br. 29). Razlikuje se od ostalih znakova na vijencu po svojoj složenosti. Kao što je već spomenuto, po konstrukciji mu je srodan znak koji se nalazi na ravnom dijelu kordonskog vijenca kule C (tablica 1, br. 37). Sličnih su i dimenzija: visine od 2,5 do 3 cm i širine 3,5 do 4 cm. Urezani su u kamen tanjim dlijetom. Zabilježen je i jedan znak na dvorišnom pročelju kule A, na donjem dijelu klesanog okvira zazidanog prozora prvog kata koji presijeca drvena galerija.²⁶ Visina znaka je oko 6 cm, a širina oko 5 cm (tablica 1, br. 30).

Klesarski znakovi na kuli B otkriveni su na pročelnim stranama triju konzola koje nose kat (tablica 1, br. 31 – 35, sl. 4). Riječ o zasebnoj skupini od pet znakova koji se od ostalih razlikuju ne samo po oblikovanju nego i po načinu uklesavanja. Znakovi su urezani u kamenu površinu tankim linijama, slabo su i teško raspoznatljivi. Sastoje se od vertikalne linije iz koje se granaju po dvije paralelne kose linije ulijevo i jedna udesno. Dimenzije su im od 3 do 4 cm visine, 1,5 do 3,5 cm širine.

Novu skupinu znakova čine znakovi na bočnim unutarnjim stranama profiliranog okvira vrata kapele na prvom katu kule C, po dva sa svake strane, jedan iznad drugoga (tablica 1, br. 38 – 41, sl. 5). Tri su znaka jednaka i može ih se povezati sa znakovima na konzolama kule B, dok se četvrti razlikuje. Urezani su tankim dlijetom, visina im je od 3 do 5 cm, širina od 2,5 do 3 cm.

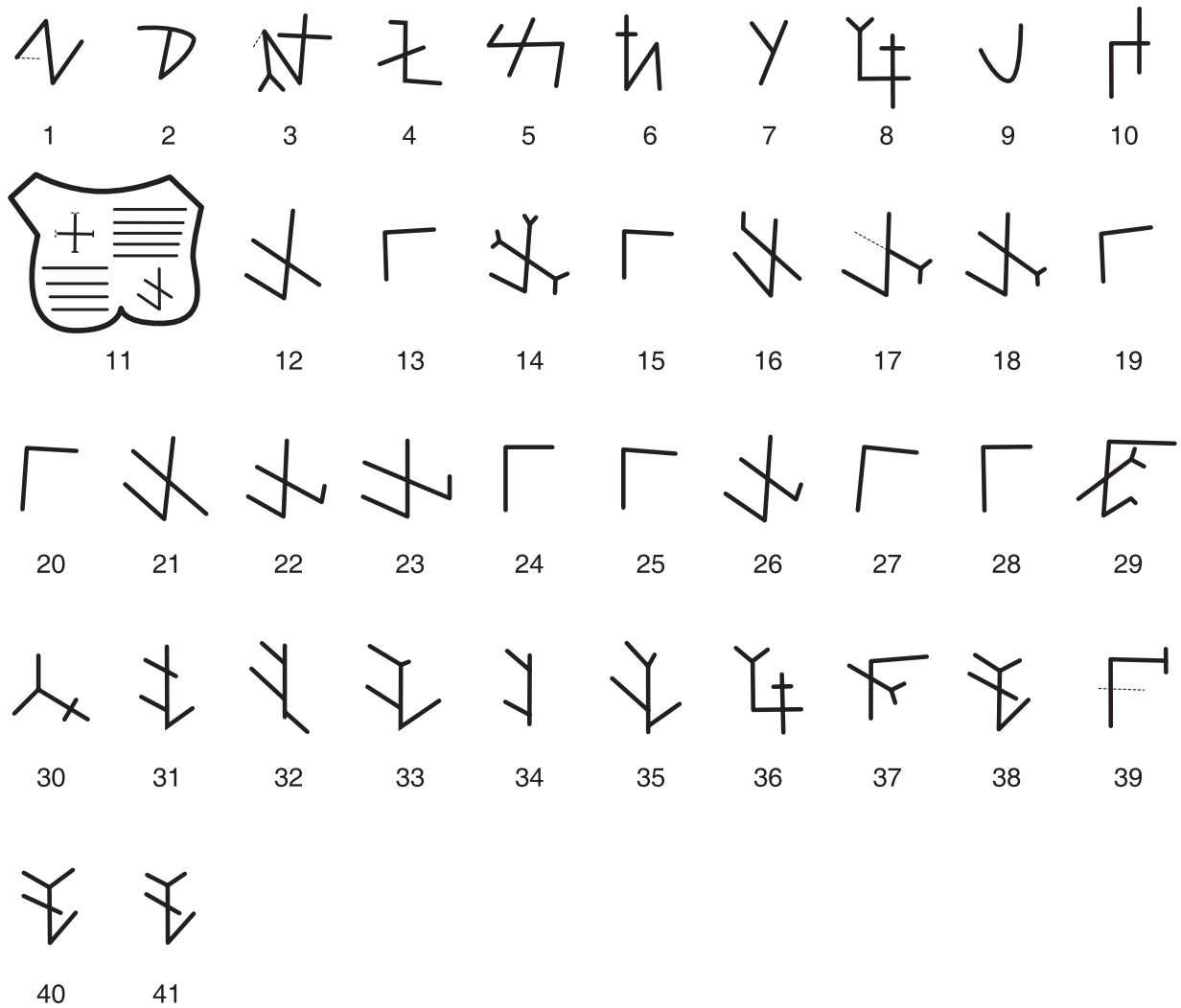
Pojedini znakovi na Velikom Taboru slični su po konstrukciji i oblikovanju znakovima koji su već objavljeni u literaturi. Među znakovima o kojima govori Zorislav Horvat, a koji su bili na tornjevima zagrebačke katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije prije Bolléove restauracije,²⁷ nalazimo tri takva znaka. Riječ je o znaku u obliku

slova L (tablica 2, br. 1),²⁸ zatim o znaku koji je sličan onome na vijencu kule C (tablica 2, br. 2)²⁹ te o znaku koji je vrlo sličan onome na jednoj od konzola na kuli A, ali je zaokrenut za 180° (tablica 2, br. 3).³⁰ Na južnom pročelju zagrebačke Katedrale zabilježen je i znak sličan jednom znaku u palasu (tablica 2, br. 4 i tablica 1, br. 5).³¹ Na skici arhitektonske plastike H. Bolléa vidljiv je i znak srodan još jednom znaku u palasu (tablica 1, br. 6)³². Inačice znaka na kuli C nalazimo i na samostanskoj crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Kloštar Ivaniću, građenoj početkom 16. stoljeća³³ (tablica 2, br. 5, 6). U istoj crkvi zabilježen je i znak (tablica 2, br. 7) koji je vrlo sličan znaku na palasu (tablica 1, br. 10). Spomenuti znak u obliku slova L dokumentiran je i na kamenim elementima iz gotičke faze na pavlinskom samostanu i crkvi Sv. Marije u Lepoglavi³⁴ (tablica 2, br. 8). Na gotičkim prozorima na vrhu zvonika lepoglavске crkve nalaze se tri znaka³⁵ (tablica 2, 9–11) koji imaju sličnosti sa složenijim znakovima na kordonskom vijencu kule A. Znakovi slični lepoglavskim, prema Z. Horvatu, nalaze se i na crkvi Majke Božje u Ptujskoj gori s početka 15. stoljeća (tablica 2, br. 12, 13)³⁶, a sličnost s njima pokazuju i znakovi koji se javljaju još prije, u srednjovjekovnoj kuli dvorca u Valpovu (tablica 2, br. 14, 15)³⁷ te na klesancima jugozapadnog kuta broda crkve Blažene Djevice Marije od Čudesa u Oštarijama, građene oko sredine 15. stoljeća³⁸ (tablica 2, br. 16).

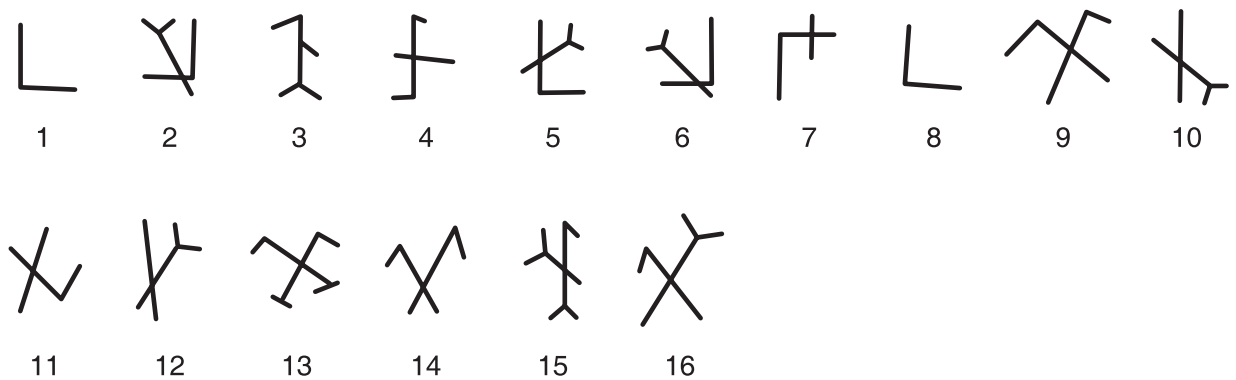
Znakove srodne velikotaborskim prema oblicima i okvirnom vremenu nastanka, a riječ je o kraju 15. i početku 16. stoljeća, nalazimo dokumentirane i na sakralnim građevinama izvan Hrvatske, pretežito na području Slovenije, Austrije i Njemačke.³⁹ Znak dokumentiran na okviru prozora crkve Sv. Andreja u Šaleku (Slovenija)⁴⁰ jednak je znakovima na okviru taborske kapele (tablica 1, br. 38–41), ali je zaokrenut za 180°. A znak koji je jednak znakovima u obliku okrenutog slova L na kordonskom vijencu kule A, pronađen je na portalu crkve Sv. Danijela u Štanjelu (Slovenija).⁴¹

Na području Austrije i Njemačke također su pronađeni znakovi oblicima srodni velikotaborskim. Radi se o dva znaka u unutrašnjosti crkve Sv. Magdalene u Magdalensbergu, nepoznate radionice iz 14. i 15. stoljeća, koji su slični znakovima na konzolama kule B i znaku na okviru prozora kule A (tablica 1, br. 33, 30). Još jedan znak koji je oblikom sličan znaku u palasu (tablica 1, br. 6) nalazi se na pročelju jedne srednjovjekovne kuće, „Altstadt Juwelier“ u Nürnbergu (Njemačka), nepoznate radionice, datiran 1491. godine.

Prepoznavanje klesarskih znakova i uočavanje njihovih karakteristika i sličnosti može pomoći u rekonstruiranju faza gradnje i broja klesara zaposlenih na građevini, kao i mogućoj međusobnoj povezanosti s drugim građevinama. Istovremeno se treba uzeti u obzir i činjenica da se određeni znakovi mogu u različitim verzijama, s većim ili manjim sličnostima, javljati tijekom duljeg vremena

Tablica 1 Shematski prikaz klesarskih znakova na Velikom Taboru (iscrtao i. Šurina): palas: 1–10; kula A: 11–30; kula B: 31–36; kula C: 37–41.
Table 1 Schematic representation of the stone masonry markings in Veliki Tabor (drawing by i. Šurina): Palace: 1–10, Tower A: 11–30, Tower B: 31–36; Tower C: 37–41.

Tablica 2 Shematski prikaz klesarskih znakova na objektima (iscrtao i. Šurina): zagrebačka Katedrala:1–4; crkva Sv. Ivana Krstitelja u Kloštar Ivaniću: 5–7; pavlinski samostan i crkva Sv. Marije u Lepoglavi: 8–11; crkva Majke Božje u Ptujskoj gori: 12–13; dvorac u Valpovu: 14–15; crkva Blažene Djevice Marije od Čudesa u Oštarijama: 16.
Table 2 Schematic representation of the stone masonry markings on edifices (drawing by i. Šurina): Zagreb Cathedral :1–4, Church of St. John the Baptist in Kloštar Ivanić: 5–7, Pauline Monastery and the church of St. Mary in Lepoglava: 8–11; Church of Our Lady of Mount Ptujka: 12–13; Castle in Valpovo: 14–15, Church of the Blessed Virgin Mary of Miracles in Oštarije: 16

i na više nevezanih lokacija.⁴² Provedenim istraživanjima, koja su obuhvatila prepoznavanje, dokumentaciju i sustavnu obradu znakova na Velikom Taboru nastojala su se predstaviti i dopuniti dosadašnja saznanja. Njihova sistematizacija i pokušaj povezivanja sa srodnim znako-

vima iz 14. do 16. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj te na srednjoeuropskom prostoru (Slovenija, Austrija, Njemačka) može pridonijeti uspostavljanju novih veza i sagledavanju svrhe i korištenja klesarskih znakova. ■

Bilješke

1 <http://www.gradovi.net/>, prema IVAN STOPAR, Ostrakopja, britki meči, Viharnik, 2006., 40. Neki autori smatraju da se klesarski znakovi javljaju i na antičkim gradnjama. ZDENKO BALOG, Znaci klesara i druge klesarske oznake u gotičkoj Lepoglavi, u: *Lepoglavski zbornik 1994*, (1995), 99–117, 100.

2 FRANZ RŽIHA, Studien über Steinmetz-Zeichen, Wien, 1881–1883., 107, ROCHUS KOHLBACH, Steirische Baumeister, Tausendundein Werkmann, Graz, 1961., 478.

3 ROCHUS KOHLBACH, 1961., (bilj. 2), 247–250.

4 ZORISLAV HORVAT, Klesarski znakovi na zagrebačkoj katedrali, u: *Naša katedrala 11*, (2007.), 19–23, 19.

5 FRANZ RŽIHA, 1881–1883., (bilj. 2), 25, 26.

6 Veliki Tabor plemićki je grad podignut na zaravnjenom vrhu brežuljka iznad Desinića. Arhitektonski kompleks danas čini na istočnom kraju peterokutni palas okružen zidom s polukružnim kulama koji zatvaraju unutarnje dvorište. Na zapadnoj strani kompleksa, uz nekadašnji ulaz u grad, nalazi se bastionska kula. S južne strane kompleksa nalaze se gospodarske zgrade i ostaci nekadašnjeg obodnog zida. Gradnja Velikog Tabora počinje na izmaku kasnog srednjeg vijeka. Njegovi vlasnici bili su članovi obitelji Ratkaj, koja potječe iz sjeverne Ugarske. Za vojne zasluge i pokriće duga, ban i slavonski herceg Ivaniš Korvin dodijelio je obitelji Ratkaj 1502. godine prostrani posjed u sjevernoj Hrvatskoj koji ostaje u njezinu vlasništvu sve do 1793. godine. U prvoj građevinskoj fazi (nakon 1502. godine) Veliki Tabor određuje središnji, peterokutni palas vjerojatno ograđen vanjskim zidom. Palas je isprva bio dvokatni, a treći kat, tadašnja žitnica, podignut je 1537. godine. Druga građevinska faza uslijedila je nakon 1526. godine, kada se oko palasa podiže jak obrambeni zid, ojačan četirima polukružnim kulama. U 16. stoljeću gradi se i vanjski obrambeni prsten pojačan na zapadu smještenom peterokutnom bastionskom kulom. Rezultati konzervatorsko-restauratorskih istraživanja na kompleksu dvorca Veliki Tabor, pod vodstvom HRZ-a, sadržani su u elaboratima: DRAGO MILETIĆ, Veliki Tabor, Izvještaj o konzervatorskim istraživanjima palasa s prijedlogom prezentacije i prijedlogom nove namjene, RZH, Zagreb 1996., Veliki Tabor, Hum Košnički, Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja sjevernog krila, prigradnje, kule D i spojnog krila, sv. I–IV, HRZ, Zagreb, ožujak 2009., Veliki Tabor, Hum Košnički, Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja unutrašnjosti kula A, B i C, sv. I–II, HRZ, Za-

greb, listopad 2009., Veliki Tabor, Hum Košnički, Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja pročelja kula A, B, C, kurtina AB, BC, CD i spojnog krila, sv. I, II, HRZ, Zagreb, svibanj 2011.

7 Dio ovog teksta sadržan je u: Veliki Tabor, Hum Košnički, Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja pročelja kula A, B, C, kurtina AB, BC, CD i spojnog krila, sv. II, HRZ, Zagreb, svibanj 2011.

8 Zorislav Horvat prema namjeni dijeli klesarske oznake na pomoćne oznake, znakove za montažu i klesarske znakove i oznake autorstva, ZORISLAV HORVAT, Klesarske oznake, u: *Peristil*, 14–15 (1972), 109–116, 109.

9 GJURO SZABO, Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u g. 1911., *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva XII* (1912.), 214–221, 218.

10 Preslika znakova koje iznosi Gj. Szabo u svojem tekstu 1912., GJURO SZABO, 1912., (bilj. 9), 218.

11 ANDREJ ŽMEGAČ, Veliki Tabor – razvoj i značenje, magistarski rad, Zagreb 1991., 46.

12 ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 109–116.

13 DRAGO MILETIĆ, 1996., (bilj. 6), 59, 78, 161.

14 Kordonski vijenac kule B razlikuje se od ostalih komada na drugim kulama i kurtinama po načinu oblikovanja. Njegovi se pojedinačni komadi sastoje samo od polukružnog profila, dok se na ostalim kulama vijenac sastoji od profila i ravnog dijela koji su spojeni kosom trakom ili mjestimično samo od profila i trake.

15 Ulomci su pohranjeni u zbirci nalaza u Dvoru Veliki Tabor.

16 Znakovi o kojim se govori u tekstu sadržani su u tablici 1, nisu iscrtni u istome mjerilu.

17 Z. Horvat razlikuje dva tipa urezivanja u kamen: uklesavanje dlijetom i šiljastim predmetom. ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 113.

18 Zahvaljujem dr. Zorislavu Horvatu na ustupljenim rukopisnim bilješkama i savjetima.

19 Znak spominje DRAGO MILETIĆ, 1996., (bilj. 6), 59.

20 Arheološka istraživanja obavljena su pod vodstvom Muzeja Hrvatskog zagorja. Kameni ulomak je pohranjen u zbirci nalaza u Dvoru Veliki Tabor.

21 DRAGO MILETIĆ, 1996., (bilj. 6), 161. U spomenutim bilješkama Zorislava Horvata (bilj. 18) na lijevom dijelu okvira stoji zabilježeno i slovo K (K P P.E).

22 ANDREJ ŽMEGAČ, 1991., (bilj. 11), 47. Autor analizira kutove otklona krakova znakova na grbu te ih povezuje

temeljem općeg izgleda i prema teoriji Franza Ržihe o konstruiranju kvadraturom i triangulaturom sa znakovima u Nürnbergu, Beču (Sv. Stjepan) i Brnu (Sv. Jakov). Oblik štita u grbu smatra sličnim grbovima M. i W. Roritzera (prvi umro 1495., drugi 1514. godine).

23 ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 115; ANDREJ ŽMEGAČ, 1991., (bilj. 11), 46–47.

24 ANDREJ ŽMEGAČ, 1991., (bilj. 11), 47.

25 Znakovi na kordonskom vijencu kule A znatno su oštećeni zbog istrošenosti površine kamena, tako da je kod pojedinih znakova teško utvrditi njihov izvorni oblik.

26 Rukopisne bilješke dr. Zorislava Horvata (bilj. 18).

27 ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 111, 112. Horvat donosi znakove prema IVO FRANIĆ, Stara katedrala u Zagrebu, u: *Zagreb – revija društva Zagrepčana*, 11, (1934.), 321–329, ali i prema svojim opservacijama.

28 Znak donose I. Franić i Z. Horvat: ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 111, 112; ZORISLAV HORVAT, 2007., (bilj. 4), 20.

29 Znak donosi I. Franić: ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 111; ZORISLAV HORVAT, 2007., (bilj. 4), 20.

30 Znak donosi I. Franić: ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 111; ZORISLAV HORVAT, 2007., (bilj. 4), 20.

31 Znak donose I. Franić i Z. Horvat: ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 112; ZORISLAV HORVAT, 2007., (bilj. 4), 21.

32 ZORISLAV HORVAT, 2007., (bilj. 4), 20.

33 Znakovi su iscrtani prema: ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 9), 113.

34 Znak je iscrtan prema: ZDENKO BALOG, 1995, (bilj. 2), 106.

35 Znakovi su iscrtani prema: ZORISLAV HORVAT, *Klesarski znaci u Lepoglavi*, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 6 (1973.), 24 – 25.

36 ZORISLAV HORVAT, 1973., (bilj. 35), 24. Znakovi su iscrtani prema: IVAN KOMELJ, *Gotska arhitektura*, Ljubljana, 1969., tabele 9 i 10.

37 Znakovi su iscrtani prema: ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 113.

38 Znak je iscrtan prema: ZORISLAV HORVAT, *Srednjovjekovne katedralne crkve Krbavsko-modruške biskupije*, Zagreb – Gospić, 2003., 135.

39 Podaci koji slijede preuzeti su s internetske stranice URL = <http://www.gradovi.net/> (26. kolovoza 2011.)

40 Znak je datiran u 15. stoljeće, radionica je nepoznata (bilj. 39).

41 Znak je datiran u drugu polovicu 16. stoljeća (bilj. 39).

42 ZORISLAV HORVAT, 1972., (bilj. 8), 114.

Summary

Edita Šurina

STONE-MASONRY MARKINGS ON VELIKI TABOR

Stone-masonry markings are considered to be a visible evidence of organized stone-masonry workshops. According to different opinions about their meaning, they could have represented a way of dividing tasks or the calculation of executed work, but they certainly marked authorship. In Central Europe, the markings occurred in the second half of the 12th century. They were awarded for life, after years of training and could not be arbitrarily modified, sold or donated. Stone markings are generally found on carved stone in the interior as well as on the facades of sacral and secular edifices. Their shapes are based on geometric networks, constructed by dividing, rotating and combining basic geometrical figures such as the circle, square and triangle. This is also the reason for their similarity. In our region, the markings on the western facade of the thirteenth century Cistercian church in Topusko, as well as those on the Zagreb cathedral, on parts built in the second half of the 14th and during the 15th century, have been recognized as the oldest.

During the conservation and restoration research conducted by the Croatia Conservation Institute in 2009

and 2010 at Veliki Tabor, stone-masonry markings were found and in a much greater number than anticipated. There is no data on the builders and masons who were engaged in the construction of Veliki Tabor at the beginning of the 16th century, but they did leave behind some kind of signatures, or better said markings engraved on the castle's stone surfaces. A total of 40 stone-masonry markings, one coat of arms, one year and a few letters on door and window panes were found in Veliki Tabor. A part of it was known from earlier. What is new are a few markings on the cordon cornice of the northwestern tower (A), then those on the south tower (C) and in particular the markings on the consoles on the first floor of individual towers. They were not identified thus far because of their height and the way they were carved. Stone-masonry markings at Veliki Tabor appear on window and door frames in the palace, on some parts of the cordon cornice of towers A and C, the consoles that carry the first floor of towers A and B, and on the portal frame of the chapel in tower C. According to how they are formed, they can be roughly divided into five groups, which suggests that at

least five groups of masons worked on the construction of Veliki Tabor. The first group consists of markings in the palace, which are morphologically most diverse and, according to the chronological development of certain parts of the castle, we could conclude that they are the oldest. We can add the marking on the molded fragment found in the southern tower (B) to them, as well as the one on the secondarily fitted window frame in tower A. The most numerous group consists of the markings on the cordon cornice of tower A,¹⁷ of them, following the stone-mason's coat of arms near the main entrance. What follows is a group of five markings on three consoles in tower B and a group of four markings on the portal of tower C. The next group consists only of two markings: the one on the console of tower A and the one on the cordon cornice of tower C. The markings are geometric, with the exception of the two in the palace, which are very simple and consist of curved lines, unlike other markings. Their dimensions vary, from 2 to 8 cm in height and 2–7 cm in width. They were etched in two ways: they were carved with a chisel or etched. Most were carved with a chisel, leaving a deeper or a more shallow grooved slot, which is difficult to evaluate given the degree of preservation. Less of them were etched using a pointed object that left a thin line, (five markings on three consoles of tower B). Among the markings in the palace, there are also four letters carved on the upper outside part of the window frame on the third floor. Besides this inscription, we also found the year 1598 carved on the lintel stone frame of the doors leading from the gallery to the connecting wing space on the first floor, in the northern part of the complex, as well as the year 1580, scratched into the plaster of the

wall next to the stone portal in the entrance lobby. Next to stone masonry markings, there are also auxiliary markings and signs for mounting that have not been counted. They were found on the outer surfaces of the stone carved elements, particularly on console sides. They are scratched in the surface of the stone in the form of simple straight lines, with the aid of which it was easier to design their profiles and install them.

Some markings in Veliki Tabor are similar in construction and design to some earlier ones, mentioned in literature. These are the ones that occurred in the period between the 14th and 16th century in north-western Croatia (Zagreb Cathedral, Church of St. John the Baptist in Kloštar Ivanić, Pauline Monastery church in Lepoglava, the castle in Valpovo, Church of the Blessed Virgin Mary of Miracles in Oštarije) and the central European region (in Slovenia in the church of Our Lady of Mount Ptujška, church of St. Andrew in Šalek, and the church of St. Daniel in Štanjel as well as in the church of St. Magdalene in Magdalensberg in Austria, and the medieval house „Altstadt Juwelier“ in Nuremberg, Germany). Recognizing stone masonry markings and defining their features and similarities can be of aid in the reconstruction of the stages of construction and the number of masons engaged in building it, as well as possible relation with other buildings. At the same time, the fact that they can appear in greater and smaller versions, occur over an extended period of time and at multiple unrelated sites, should also be taken into consideration.

KEYWORDS: *Veliki Tabor, stone masonry markings, 15th and 16th century, conservation research*